

Завдання кримінального процесу

Чи може правосуддя бути ефективним, якщо на боці обвинувачення працюють потужні державні органи з владними повноваженнями, а на боці захисту — недержавна адвокатура?

Кримінальний процес — це не лише інструмент покарання, а й система гарантій, що захищає і державу від злочину, і особу від свавілля держави. Сьогодні розберемо баланс між публічним і приватним інтересом та роль судового контролю.



Три рівні захисту в кримінальному процесі

Захист суспільства й держави

Публічний інтерес у боротьбі з кримінальними правопорушеннями та забезпеченні безпеки громадян

Захист особи

Приватний інтерес в охороні прав, свобод і законних інтересів учасників провадження

Захист справедливості

Баланс між публічним та приватним інтересом як основа верховенства права

Відповідно до статті 2 КПК України, завданням є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав учасників провадження, а також забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування.



Еволюція кримінального процесу

Стародавні системи

Головним було покарання — "щоб інші боялися".
Інквізиційна модель без захисту прав особи

1

2

Доба Просвітництва

З'явилося поняття "захисту від держави" завдяки ідеям
Беккарія та Монтеск'є

3

Сучасна модель

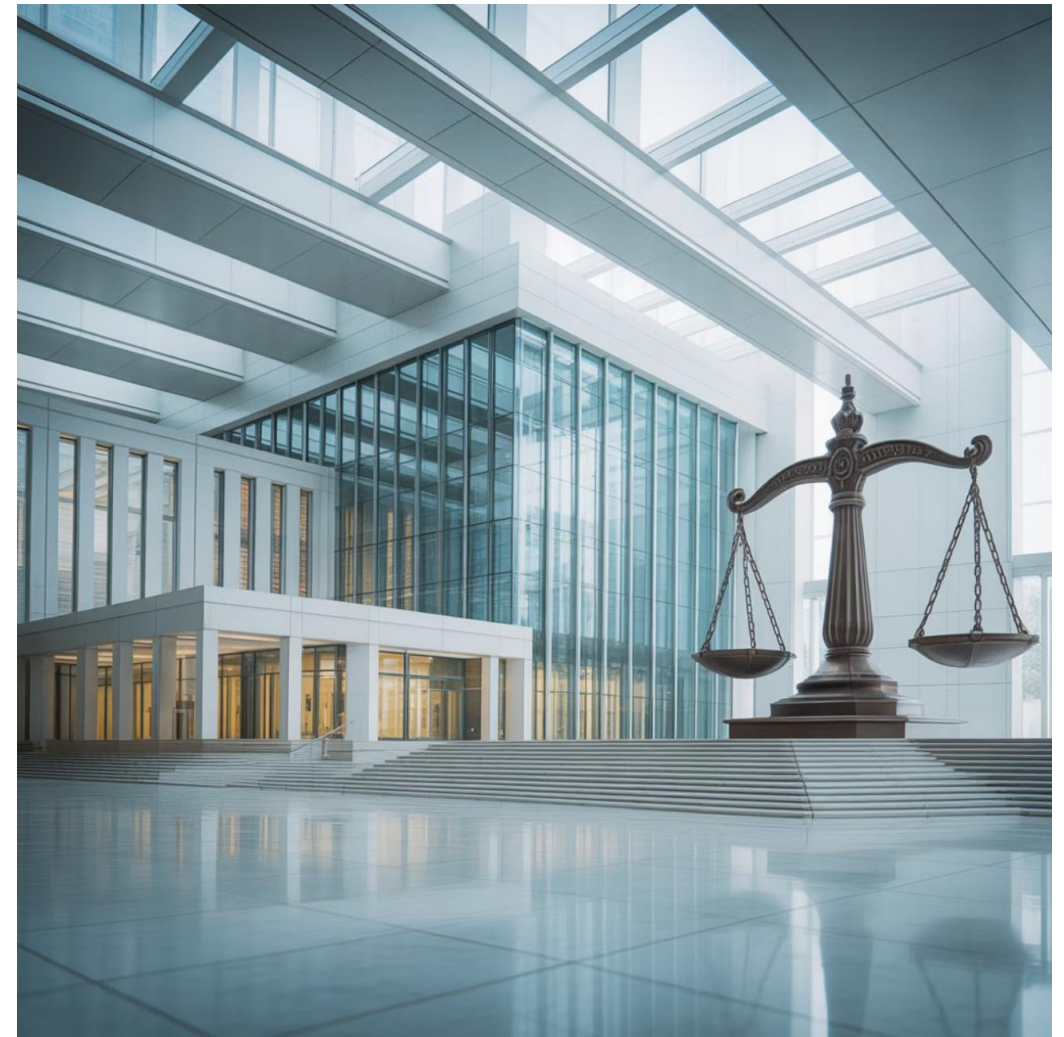
Гуманістичний процес на двох засадах: ефективність і
права людини. КПК України 2012 року

Сучасна парадигма: процес як баланс

Український КПК 2012 року увібрав європейський підхід: держава не має права боротися зі злочинністю методами злочинців.

- Не можна допустити інквізиційного мислення в поліції чи прокуратурі
- Не можна жертвувати правами особи задля "вищих цілей"
- Кожне втручання у права має бути обґрунтованим, пропорційним і контрольованим

Процесуальний баланс — це моральна межа між правосуддям і свавіллям



Справа "Гефген проти Німеччини" (2010)

Фабула

Студент права викрав і вбив 11-річного хлопчика. Поліція погрожувала завдати болю, щоб дізнатися місцезнаходження дитини. Після погроз Гефген зізнався — дитина була мертва

Позиція ЄСПЛ

Абсолютна заборона катувань не має винятків — навіть заради порятунку життя. Погроза завдати болю є психологічним катуванням

Ключовий висновок

Мета не виправдовує засоби — навіть у найтяжчих обставинах.

Держава втратить моральне право карати, якщо сама порушує межі законності

Gäfgen v. Germany [GC], no. 22978/05, ECHR 2010.
(§§ 63–123 — про ст. 3;
§§ 164–186 — про ст. 6).

Текст доступний на HUDOC.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98797>



Справа "Ротару проти Румунії" (2000)

Суть справи

Румунські спецслужби незаконно зібрали та зберігали дані про громадянина, характеризуючи його як "небезпечного екстреміста". Національні суди відмовили у спростуванні, посилаючись на "інтереси національної безпеки"

Рішення ЄСПЛ

Навіть якщо держава має законний інтерес у забезпеченні нацбезпеки, зберігання персональних даних без судового контролю є свавільним втручанням у приватне життя

Правовий висновок

Держава зобов'язана забезпечити не лише виявлення правопорушень, а й захист особи від необґрунтованого втручання у її права

Боротьба з небезпекою не може відбуватися ціною знецінення приватності та гідності



Практика ВАКС: справа про хабар (2023)

01

Обставини справи

НАБУ розслідувало справу про хабар судді. Під час обшуку детективи перевищили межі ухвали суду — обшукали не лише кабінет, а й сусіднє приміщення

02

Позиція обвинувачення

САП стверджувала, що відхилення були незначними та мали "оперативну необхідність"

03

Позиція захисту

Порушення меж ухвали означає втручання без належного судового контролю, що суперечить КПК України

04

Рішення ВАКС

Докази визнано недопустимими. Очевидність вини не виправдовує порушення процесуальної форми, бо форма — це гарантія законності

Справа САП про розтрату оборонних коштів



Контекст

Розслідування розтрати понад 60 млн грн на оборонному заводі в умовах воєнного стану. Суспільний тиск: "не заважати обороні"

Позиція ВАКС

"В умовах воєнного стану держава не може дозволити собі ані безкарності, ані незаконного правосуддя. Одне руйнує довіру громадян до влади, інше — легітимність самої держави"

Законність не може бути відкладена "до перемоги". Коли чиновник краде під час війни, він ослаблює фронт не менше, ніж ворог зі зброєю

Rotaru v. Romania, no. 28341/95, ECHR 2000-V, §43–65.

(Доступ до повного тексту — hudoc.echr.coe.int).

<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58586>

Ключові питання для обговорення

Питання 1

Якщо в процесі обшуку знайдено речові докази, але ухвала суду вийшла за межі компетенції — чи слід визнавати ці докази допустимими?

Питання 2

Що важливіше: покарання винного чи недопущення порушення прав невинного?

Питання 3

Як забезпечити, щоб "захист суспільства" не перетворився на загрозу для свободи особи?

- ❏ Очікувана відповідь: Допустимість доказів має оцінюватися з точки зору законності їх отримання. Право на справедливий процес має пріоритет

Завдання кримінального процесу: ключові висновки



Верховенство права

Утримує процес у межах законності та справедливості



Захист від помилки

Забезпечує захист людини від державної помилки



Ціна правосуддя

Визначає межі, які демократична держава не має права перевищити

Метафора для запам'ятовування

Кримінальний процес — це ваги Феміди. На одній шальці — інтерес держави у покаранні злочину, на іншій — інтерес особи у свободі та справедливості. Суд, прокурор, слідчий — не каральні мечі, а руки, що тримають ці ваги рівно.



Рекомендовані джерела

1

Законодавство

КПК України, статті 2, 7, 8 — основні засади кримінального провадження

2

Практика ЄСПЛ

- Ротару проти Румунії (2000)
- Гефген проти Німеччини (2010)
- Ruiz-Mateos v. Spain (1993)

3

Національна практика

- Рішення ВАКС № 991/452/23 (2023)
- Рішення САП № 52022000000000135

4

Наукова література

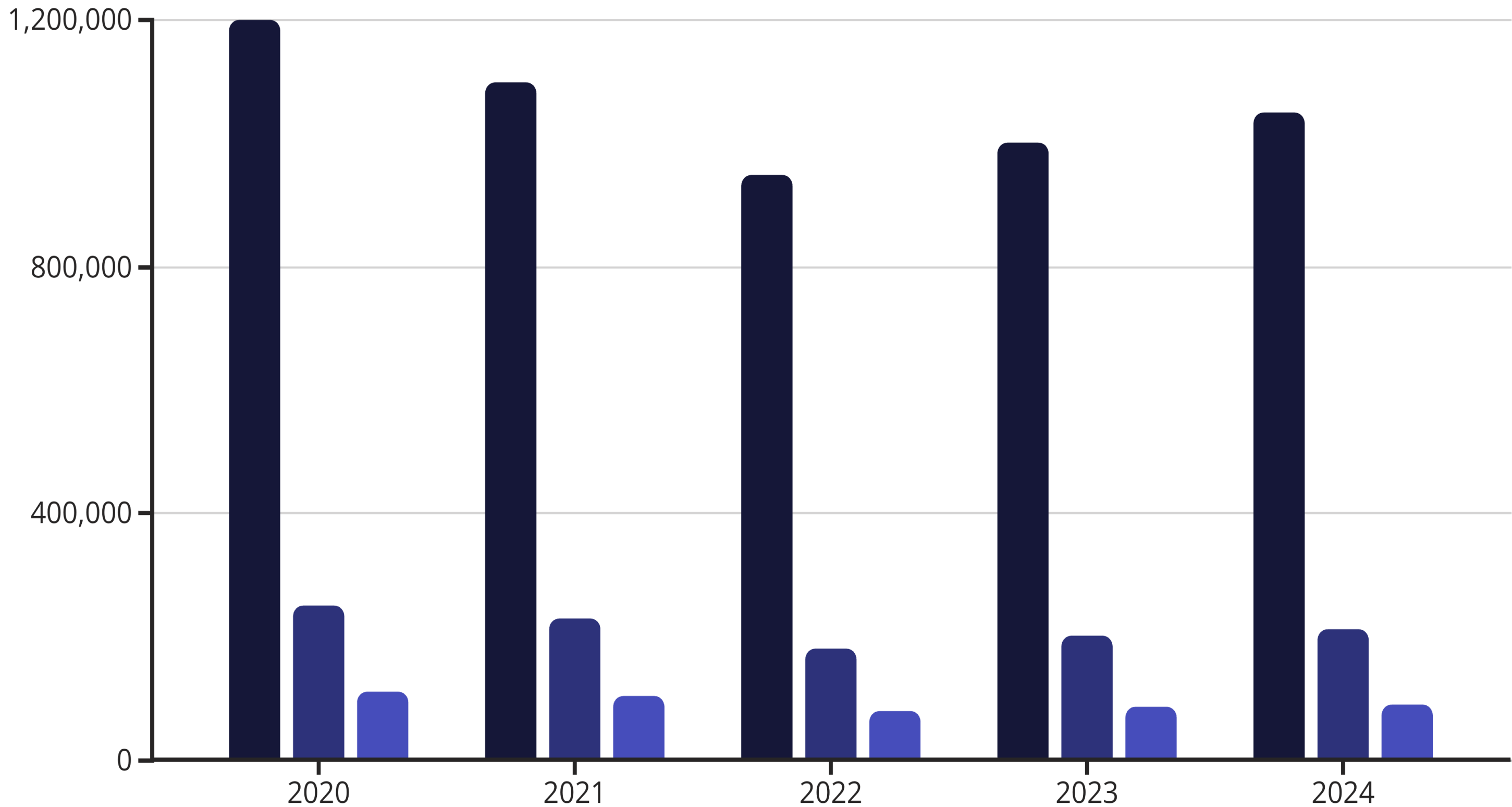
Банчу О. "Завдання кримінального провадження як гарантія верховенства права" (Київ, 2022)

Статистика кримінальних проваджень в Україні 2020–2024

Аналіз ефективності досудового розслідування та структури припинення кримінальних проваджень на основі офіційних даних Офісу Генерального прокурора України, Державної судової адміністрації та інших правоохоронних органів.

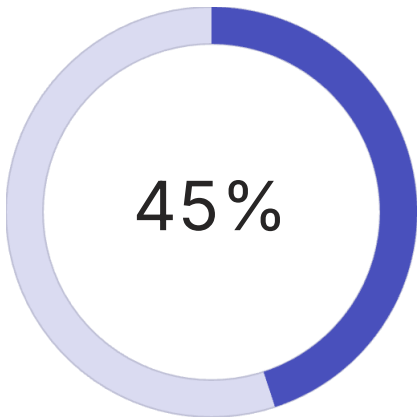


Динаміка кримінальних проваджень у ЄРДР

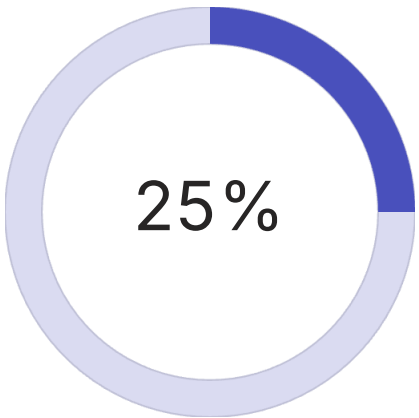


Структура припинення кримінальних проваджень на досудовому етапі

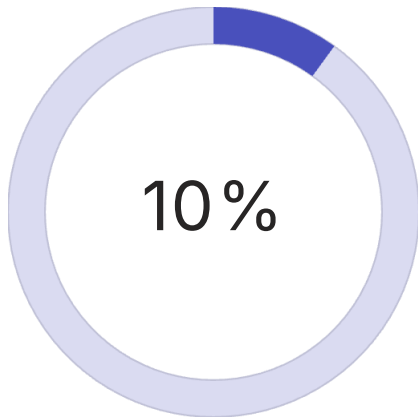
Підстави припинення за усередненими даними 2020–2024 років:



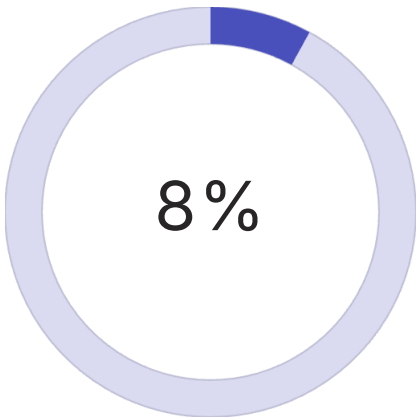
Відсутність складу або події злочину
ст. 284 ч. 1 п. 2 КПК



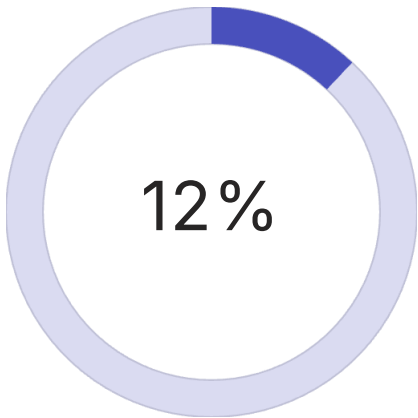
Недоведеність участі підозрюваного
ст. 284 ч. 1 п. 3 КПК



Закінчення строків досудового розслідування
ст. 284 ч. 1 п. 10 КПК



Примирення сторін або дійове каяття
ст. 46, 47 КК; ст. 284 КПК



Інші підстави
смерть, амністія, тощо

Таким чином, приблизно половина закритих справ закриваються через відсутність складу чи події злочину, а ще чверть — через неможливість довести вину конкретної особи.

Аналітичне узагальнення

У середньому лише близько **8–10 %** кримінальних проваджень доходять до суду з обвинувальним актом

Решта: закриваються або тривають понад розумний строк без направлення до суду.

Основна причина — низька доказова якість матеріалів

Надмірна кількість реєстрацій у ЄРДР, які не підтверджуються доказами.

Ілюстрація практичного значення ст. 2 КПК

Завдання кримінального процесу — не в "кількості вироків", а в тому, щоб кожна справа була законною, обґрунтованою і не порушувала прав осіб.

Джерела:

1. Офіс Генерального прокурора України. Звіт про стан законності, боротьбу зі злочинністю та результати діяльності прокуратури за 2023 рік.
2. Державна судова адміністрація України. Судова статистика 2020–2023 рр.
3. НАБУ / САП. Офіційний звіт за 2023 рік.
4. ДБР. Річний звіт територіальних управлінь (2023).
5. Transparency International Ukraine. Аналітичний огляд "Кримінальна статистика: ефективність досудового розслідування в Україні" (2024).



Баланс публічного та приватного інтересів

Де проходить межа між правом держави та правом людини? Уявіть: держава дізнається, що високопосадовець розкрадає бюджет. Для викриття детективи мають прослухати телефон, провести обшук, арештувати рахунки.

Чи має держава право зробити все необхідне — навіть якщо це порушить особисте життя, тайну спілкування або ділову репутацію? Це центральна проблема сучасного кримінального процесу: як захистити суспільний інтерес у справедливості, не зруйнувавши приватний інтерес особи в правах і гідності.



Публічний інтерес: захист суспільства

Що це таке?

Інтерес держави та суспільства у встановленні істини, відновленні справедливості, притягненні винних до відповідальності.

Втілюється через:

- Державне обвинувачення (прокуратуру)
- Повноваження слідчих органів (НАБУ, ДБР, СБУ, поліція)
- Забезпечення невідворотності покарання

□ Нормативна основа: ст. 2, 7 КПК України: "Завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень."

Приватний інтерес: захист прав людини



Конституція України

Ст. 29, 32, 55 — право на свободу, приватність, судовий захист



Європейська конвенція

Ст. 6, 8 ЄКПЛ — право на справедливий суд і повагу до приватного життя



КПК України

Ст. 7, 9 — принцип верховенства права і забезпечення прав людини

Інтерес конкретної особи — підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка — у захисті своїх прав, честі, репутації, свободи. Це гарантія, що правосуддя не перетвориться на репресію.

Еволюція балансу: три етапи



"Навіть у боротьбі з тероризмом держава не може нехтувати основоположними правами людини. Контроль держави повинен бути пропорційним і законним."

— ЄСПЛ, справа "Klass and Others v. Germany" (1978)

Практика: справа НАБУ і САП проти народного депутата

Ситуація (2023 р.)

Під час досудового розслідування детективи отримали дозвіл суду на зняття інформації з телекомунікаційних мереж. Захист стверджував, що прослуховування було продовжене без нової ухвали, що порушує право на приватне життя (ст. 8 ЄКПЛ).

Рішення ВАКС

Суд визнав частину записів недопустимими доказами, наголосивши: "Навіть публічний інтерес у розслідуванні корупції не може виправдати втручання без процесуального контролю."

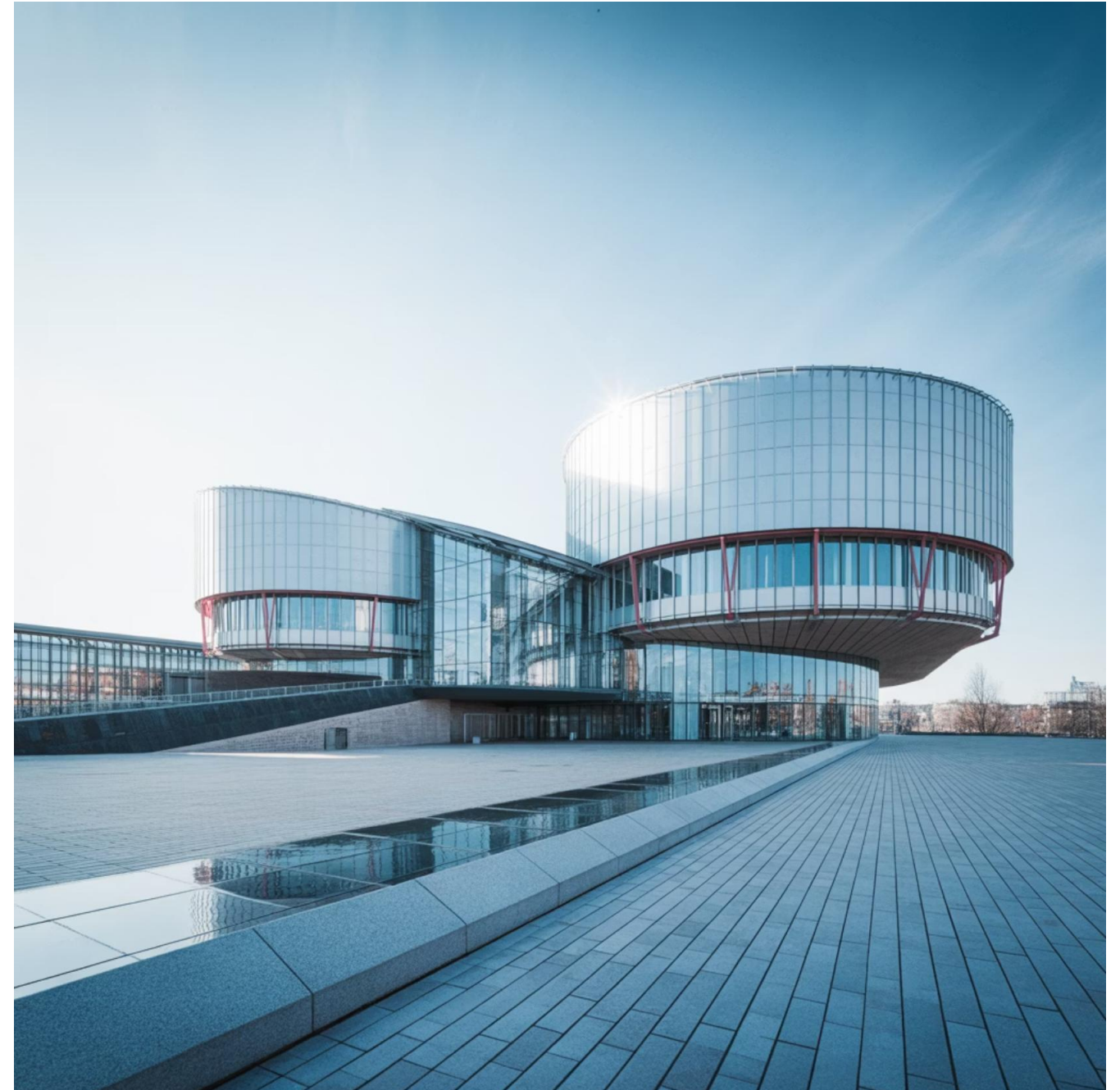
Це класичний приклад збереження балансу через принцип пропорційності: втручання можливе, але лише настільки, наскільки це справді необхідно.

Справа "Гаврилюк проти України"

ЄСПЛ, 2019

ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції, оскільки українські правоохоронці провели обшук без достатнього судового обґрунтування.

"Захист державних інтересів не може здійснюватися коштом втрати особистої безпеки та недоторканності житла."



Угоди про визнання винуватості: новий етап балансу

Що це?

Прокурори САП та ВАКС дедалі частіше застосовують угоди про визнання винуватості (глава 35 КПК) у справах 2022–2024 років.

Переваги для держави

Ефективне завершення процесу, економія ресурсів, швидке правосуддя.

Переваги для особи

Менше покарання, процесуальні гарантії, визначеність.

Така форма компромісу демонструє, як публічний інтерес у швидкому правосудді узгоджується з приватним інтересом у справедливому вирокі.



Чотири механізми забезпечення балансу

01

Принцип пропорційності

Ст. 8 КПК: будь-яке обмеження прав має бути необхідним і співмірним. Це "фільтр" між ефективністю слідства і надмірним втручанням у свободу.

03

Верховенство права

Ст. 9 КПК: законність має перевагу над доцільністю. Базовий принцип, що стримує державу від свавілля навіть під приводом боротьби зі злочинністю.

02

Судовий контроль

Ст. 206, 234–236 КПК: судовий дозвіл на обшук, арешт, негласні дії. Суддя виступає "арбітром балансу" — визначає, чи є втручання виправданим.

04

Роль ЄСПЛ

ЄСПЛ виступає "метрономом балансу" — задає темп, коли держава порушує межу. Кожне рішення формує орієнтир для прокуратури та суддів.

П'ять питань для дискусії

- 1 Чи можна виправдати порушення таємниці приватного життя, якщо це дозволило запобігти тяжкому злочину?
- 2 Чи має суддя враховувати суспільний запит ("посадити корупціонера"), ухвалюючи рішення про запобіжний захід?
- 3 Де закінчується межа необхідного втручання і починається свавілля?
- 4 Чи можливий повний баланс між державними і приватними інтересами в умовах воєнного стану?
- 5 Як збалансувати медійний публічний інтерес з правом особи на презумпцію невинуватості?

Очікуваний висновок: пропорційність і законність є критеріями допустимого втручання.

Феміда і маятник справедливості



Уявімо Феміду не із зав'язаними очима, а з відкритими — вона бачить і державу, і людину. Її завдання — тримати маятник справедливості посередині.

Занадто сильний нахил у бік держави — породжує репресії.

Занадто сильний нахил у бік особи — породжує безкарність.

І саме кримінальний процес — це механізм, що утримує цей маятник у рівновазі.

Судовий КОНТРОЛЬ за досудовим розслідуванням

"Щоб не було зловживань владою, необхідно, щоб влада стримувала владу."

— Шарль Монтеск'є, XVIII століття



Хто контролює тих, хто контролює?

У XVIII столітті французький філософ Шарль Монтеск'є сформулював принцип поділу влади. Саме тому в сучасному кримінальному процесі існує особливий механізм стримування — судовий контроль.

Слідчий, прокурор, навіть детектив НАБУ можуть діяти в межах закону лише тоді, коли над ними стоїть незалежний суд, який гарантує, що захист суспільства не перетвориться на репресію проти людини.

- ❏ Судовий контроль — це не "додаткова бюрократія", а серцевина правової держави, бо саме він реалізує принцип верховенства права (ст. 9 КПК України).



Призначення судового контролю

Контроль дій

Контролює дії слідчих і прокурорів, які обмежують права людини: обшук, арешт, затримання, негласні дії

Гарантія законності

Гарантує законність доказів і процесуальних рішень

Баланс інтересів

Створює баланс між публічним інтересом у розкритті злочину і приватним інтересом у свободі особи

Відповідно до ст. 206 КПК України, судовий контроль полягає в забезпеченні прав і свобод особи під час досудового розслідування. Судовий контроль є **фільтром законності**, який не дозволяє державі перейти межу дозволеного.

Три форми судового контролю



Контроль через слідчого суддю

Ст. 206–248 КПК. Слідчий суддя — "охоронець прав людини" на стадії досудового розслідування. Дає дозвіл на обшук, арешт, затримання, негласні дії; розглядає скарги; контролює строки тримання під вартою.



Контроль через розгляд скарг

Ст. 303–307 КПК, Глава 26. Будь-яка особа може оскаржити незаконне повідомлення про підозру, відмову у визнанні потерпілим, закриття провадження, бездіяльність.



Контроль за НСРД

Ст. 246–250 КПК. Подвійний контроль: попередній (ухвала на дозвіл) і післядійовий (перевірка допустимості доказів). Суддя не санкціонує НСРД без обґрунтування необхідності й пропорційності.

Справа "Мартиненко проти НАБУ"

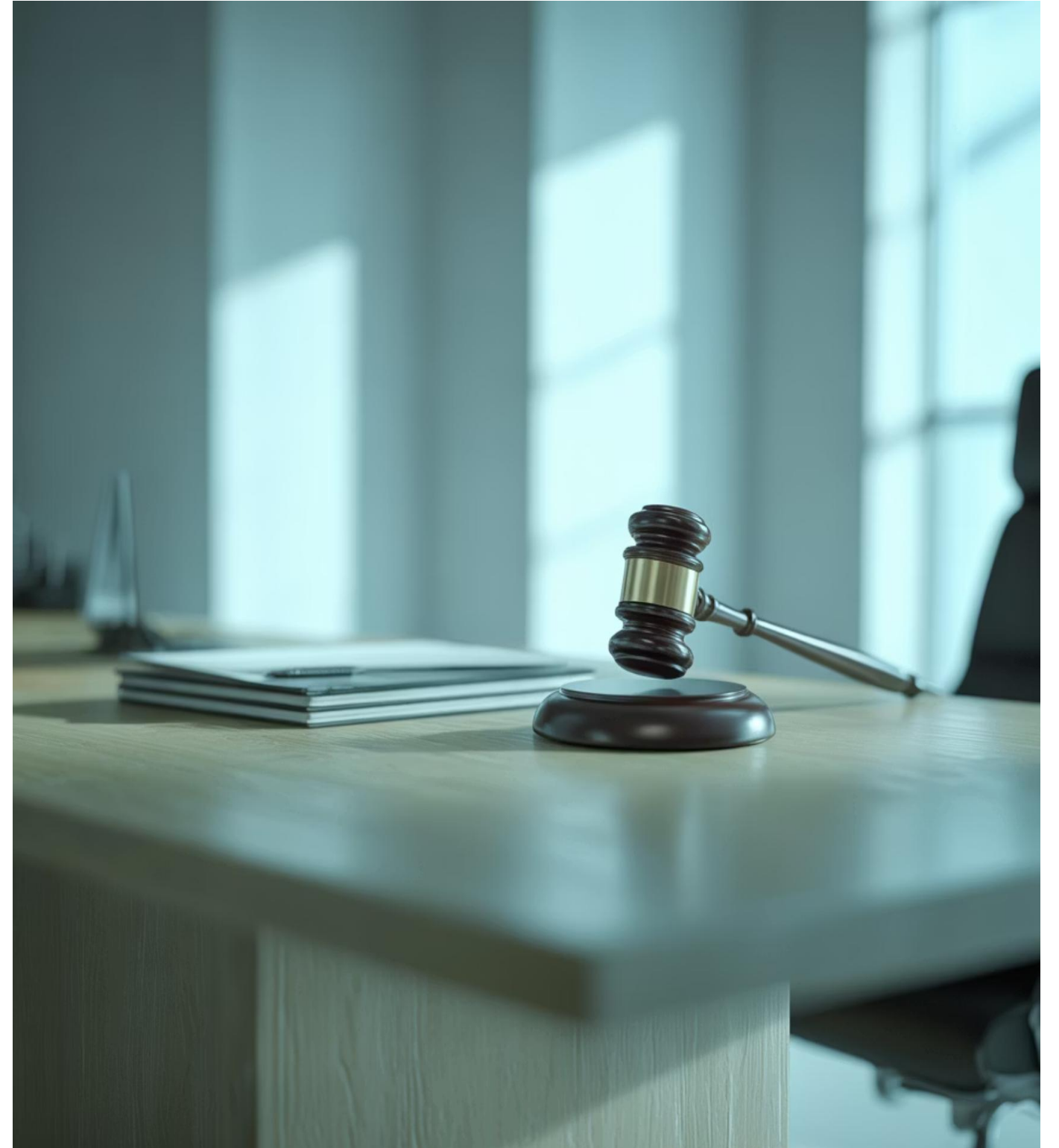
ВАКС, 2020 р.

Під час розгляду клопотання захист довів, що строк досудового розслідування перевищено, а прокурор не отримав належного продовження ухвали.

Рішення суду

ВАКС визнав дії прокуратури незаконними й скасував повідомлення про підозру.

Показовий приклад: суд не втручається у розслідування, але стримує прокуратуру від зловживання строками.





ЄСПЛ: "Смірнов проти Росії"

Справа 2007 року

ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції через те, що обшук було проведено без достатнього судового контролю.

"Дозвіл на обшук не може бути формальним — він має містити конкретну мету, місце і об'єкти пошуку."

Українські суди з 2012 р. активно використовують цей підхід при тлумаченні ст. 234 КПК "Обшук".

Практика ВАКС: контроль виконання ухвал

1

Справа № 991/452/23, 2023 р.

ВАКС наголосив, що судовий контроль не завершується після видачі ухвали, бо суд має оцінювати й законність виконання ухвали.

2

Принципова позиція

Обшук, проведений поза межами дозволу, — це не "технічна помилка", а порушення суті судового контролю.

3

Справи високопосадовців

У справах міністрів, голів ОДА, народних депутатів ВАКС підкреслював: "Громадський запит на покарання не може впливати на судовий контроль."

Критерієм має бути лише наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК: "Мета і підстави застосування запобіжних заходів". Навіть у «гучних» справах суд зберігає рівновагу між суспільним інтересом і правами людини.

Чотири функції судового контролю



Гарантійна

Захищає права учасників від свавілля органів слідства



Превентивна

Запобігає порушенням ще до їх вчинення



Компенсаційна

Дає можливість відновити порушене право через оскарження дій чи бездіяльності



Інституційна

Формує довіру суспільства до правосуддя

Судовий контроль як механізм балансу

Публічний інтерес

Держава має боротися зі злочинністю

Приватний інтерес

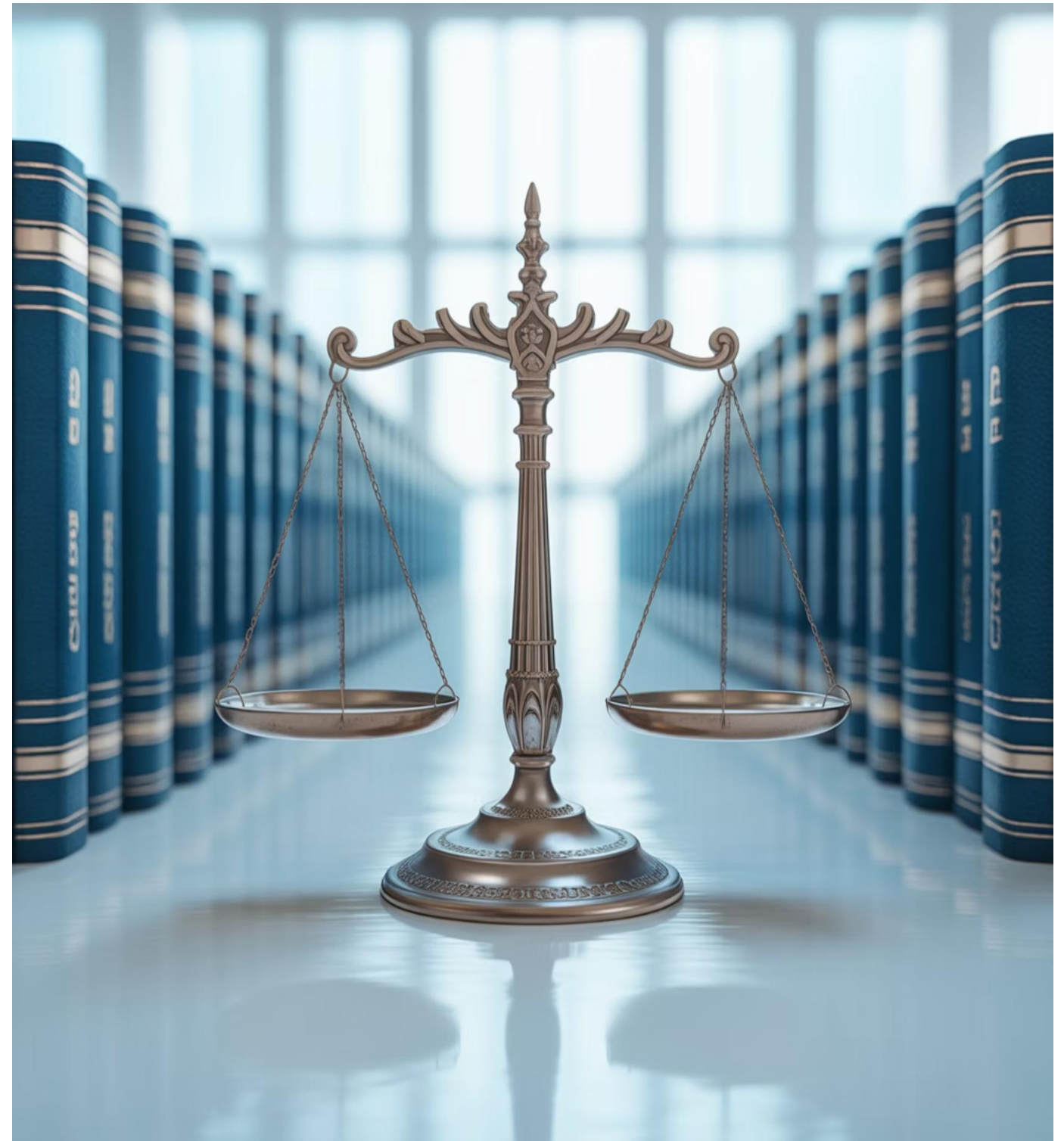
Особа має гарантії від зловживань

Роль судді

Арбітр, який вирішує, де проходить межа між необхідністю і свавіллям

"Найкраща зброя проти зловживань владою — світло публічності й контроль незалежного суду."

— Луїс Брендайс, суддя Верховного Суду США



Ключові висновки

Баланс — це практика

Баланс публічного та приватного інтересів — це не абстракція, а щоденна практика суду, слідчого, прокурора, адвоката.

Три умови балансу

Втручання в права особи має чітке судове обґрунтування; держава поважає принцип пропорційності; кожне рішення оцінюється через призму верховенства права.

Судовий контроль — серцевина юстиції

Це не формальність, а механізм, що визначає, наскільки держава дотримується власних законів. Ефективність контролю — показник рівня правової культури.

Відсутність балансу призводить або до безкарності, або до порушення прав людини — і в обох випадках страждає довіра до правосуддя.

